

Αντιδυτικισμός, Σλαβοφιλία και Εθνική Αυταρέσκεια: Η ρητορεία του σερβικού εθνικισμού στην εμπόλεμη Γιουγκοσλαβία

Η ιδιομορφία του πολέμου στην ευρεία Γιουγκοσλαβία συνοψίζεται στο διττό χαρακτήρα της σύγκρουσης: εθνοτικό όσο και εμφύλιο. Για τον σερβικό λαό, ο πόλεμος κορύφωσε τραγικά το εθνικό ζήτημα, που είχε αρχίσει να ανακινείται εκ νέου ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, σ' έναν ανέφελο ακόμη ουρανό. Ό,τι είχε αναθρέψει και κληροδοτήσει με βεβαιότητα ο τιτοϊσμός κλονιζόταν συθέμελα, παρασύροντας την ίδια την κρατική δομή στην οποία οι Σέρβοι μπορούσαν, ή είχαν κατηχηθεί, ν' αναγνωρίζονται. Το πιο επώδυνο, η ιστορικά διασφαλισμένη στη σερβική συνείδηση εθνική ταυτότητα βρέθηκε εν πολλοίς έκθετη. Στην επιζητούμενη επαναχάραξή της, αν και υπήρχε πάντα ένας διαθέσιμος όσο και αδιαμφισβήτητος πυρήνας που θα τη συγκροτούσε και θα τη σηματοδοτούσε, το περιεχόμενο και, κυρίως, το περίγραμμα της σερβικής ταυτότητας τελούσαν υπό διαπραγμάτευση. Κοντολογίς, μπορούσε να υπάρχει μια ευρύτερη αντίληψη για το τι είναι στοιχειωδώς σερβικό, το ζήτημα όμως ήταν τα όριά του.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, λοιπόν, όπου το εθνικό κράτος επανέρχεται ως αιτούμενο για ένα έθνος, το οποίο μάλιστα απογυμνώνεται αθέλητα από την κρατική και δη ομοσπονδιακή οντότητά του, ο εθνικισμός δεν είναι κατ' ανάγκην ένα παλινδρομικό φαινόμενο ούτε εξαντλείται στον αδιάλλακτο σωβινισμό. Αντίθετα, διανοίγεται σ' όλο το ριπίδιο των εκδηλώσεων της εθνικής ιδέας, από τη φιλελεύθερη φιλοπατρία ως την ακραία απολυτοποίηση του έθνους. Στις γραμμές αυτές, όμως, θα συζητήσουμε τον εθνικισμό με την τρέχουσα έννοια, δηλαδή μια μόνο, αλλά βαρύνουσα και αντιπροσωπευτική πραγμάτευση της εθνικής ιδέας, στις πλέον ανορθολογικές και εθνοκεντρικές ιδεολογικές και πολιτισμικές προ-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Ρέννος Οιχαλιώτης είναι ιστορικός.

ΝΑΤΟικούς βομβαρδισμούς, τους οποίους ευλόγησε επίσημα το [ραδιούργο και μισορθόδοξο] Βατικανό ως επίθεση ειρήνης.

Αν όμως το ευρύτερο αυτό υπόβαθρο σλαβόφιλων καταβολών διαμορφώνει τη σλαβική στοιβάδα του σερβικού εθνικισμού, μια καθαρά σερβική πλέον μυθολογία χρωματίζει κατ' εξοχήν την εθνική ιδεολογία των Σέρβων: η μάχη του Κοσσυφοπεδίου και η πίστη στην «επουράνια Σερβία». Πρόκειται για ένα πλέγμα λαϊκών ιστορικών παραδόσεων και δοξασιών που ανάγονται στην οθωμανική υποδούλωση των Σέρβων τον 14ο αιώνα, με κεντρικό άξονα την ηρωική μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389) — σηματοδοτούσα το τέλος της μεσαιωνικής Σερβίας. Μέσα απ' αυτόν το βασικό εθνικό μύθο, που γεννήθηκε με την οθωμανική υποδούλωση και τον διαφύλαξε η λαϊκή παράδοση, οι Σέρβοι επέζησαν της μακράς οθωμανικής κυριαρχίας και κατόρθωσαν τελικά να συγκροτήσουν εθνικό κράτος τον 19ο αιώνα. Αλλά και η λόγια γραμματεία, η πολιτική κουλτούρα και η Εκκλησία καλλιέργησαν μέσα στο χρόνο και διαιώνισαν μέχρι σήμερα αυτήν την ηρωική-μαρτυρική εθνική μυθολογία, βρίσκοντας στη μάχη του Κοσσυφοπεδίου αστείρευτη πηγή έμπνευσης και αναφοράς. Απ' αυτή, λοιπόν, τη θρυλική σύρραξη-ήττα εκκινεί η εμπεδωμένη σερβική πίστη σε μια «επουράνια Σερβία» και η αυτοεικόνα του σερβικού λαού σαν «επουράνιου έθνους», προορισμένου για τον ουρανό της αλήθειας, της υψηλότητας, της ευγένειας και της δικαίωσης —την επουράνια Σερβία. Αυτός ο κεντρικός μύθος προμήθευσε μια μήτρα αυτοσυνειδησίας και διατηρήθηκε υπό τη μορφή αισθήματος υπεροχής ή αλαζονείας έναντι των άλλων εθνοτήτων. Είναι μια πεποίθηση περιούσιου λαού που συμφιλιώνει τους Σέρβους με το μαρτύριο και τα επίγεια δεινά τους, καταξιώνοντας έναν πεισιθάνατο και θανατολάγνο ηρωισμό, ασυνήθιστο στις εθνικές ιδεολογίες άλλων λαών· μια μυστική σχέση με το θάνατο μέσα από το μεγαλείο της θυσίας. Ακριβώς στη διασύνδεση ηρωισμού και μαρτυρίου, όμως, εμφωλεύει η επική ανάγνωση της σερβικής ιστορίας και, έτσι, η διαιώνιση αισθημάτων εκδίκησης, εχθρότητας και περιχαράκωσης. Και εάν η τραγωδία είναι όχημα για το μεγαλείο, τότε ο πόλεμος είναι το προσφορότερο πεδίο. «Κανένας λαός δεν είναι τόσο υπερήφανος για τις ήττες του», επισημαίνει καιρία ο Μπράνκο Μαζίρεβιτς στη *Συνωμοτική Γεωγραφία* του· και πράγματι ο σερβικός εθνικισμός δεν έχασε την ευκαιρία ούτε σ' αυτόν τον πόλεμο να ερεθίσει τους Σέρβους σε μια περήφανη και λυτρωτική αυτοκαταστροφή, με την εξύμνηση της θυσίας και τη σύγχυση θυτών και θυμάτων. Ιστορικά, αυτός ο ιστός της μαχόμενης και μαρτυρικής αυτοσυνειδησίας υφάνθηκε στον αργαλειό των δεσμών αίματος και της απολυτοποίησης της γλωσσικής ταυτότητας. Και υπεστηρίχθη από τη στενή διασύνδεση έθνους, κράτους και Εκκλησίας στη Σερβία (όπως και ευρύτερα στις βαλκανικές ορθόδοξες κοινωνίες), που εμπέδωσε την κουλτούρα του ηρωισμού ως βασικό στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας. Αρκεί, άλλωστε, να δει κανείς το πρότυπο του δειναρικού σκληροτράχηλου εθνικού ήρωα-πολεμιστή από τον χαϊδούκο έως τον στένικ.

Ουσιώδης μέριμνα του εθνικιστικού λόγου, από την αρχή του πολέμου, ήταν

να επικαιροποιήσει τη ριζωμένη πεποίθηση της «επουράνιας Σερβίας» στη συνείδηση του σερβικού λαού, και την ιδέα της εθνικής κοινότητας ως άυλης και απαραβίαστης πνευματικής και αξιακής οντότητας στο χρόνο και την ιστορία. Η ρεαλιστική αποτίμηση των πολιτικών συσχετισμών, της πολεμικής αναμέτρησης και γενικά των πολυμερών εξελίξεων του γιουγκοσλαβικού όχι απλώς απουσίασε, αλλά και περιφρονήθηκε σαν μικρόψυχος και πεζός πραγματισμός. Ο εκτραγωδισμός συνολικά της νεότερης ιστορίας των Σέρβων μέσα από το πρίσμα του μαρτυρίου και της εθνικής δόξας, που ακουμπούσε κυρίως στις ανοιχτές ακόμη πληγές της ουστασικής γενοκτονίας, παρέσχε τη βεβαιότητα ότι ο τωρινός πόλεμος, και τα δεινά που μπορούσε να επισωρεύσει, δεν μπορούσε να θίξει σε καμιά περίπτωση την «ουσία» του σερβικού έθνους, που σαν απυρόβλητο περιεχόμενο πάντα επορεύετο και διεσώζετο προς το πεπρωμένο του: της δικαίωσης και της αλήθειας. Διότι αυτή η ακατάστροφη πνευματική ενότητα μνήμης και αίματος, θα πουν οι εθνικιστές, δεν καταλύεται από κανένα εξωτερικό εχθρό και κανένας πόλεμος δεν μπορεί να την καταργήσει. Είναι μια «κοινότητα αναμνήσεων και ελπίδων, βούλησης και δύναμης για ελευθερία και εθνικό κράτος»⁴, έκφραση αντίστασης και νίκης. Έτσι, μ' αυτήν την αντίληψη, ουδετεροποιείτο εκ των προτέρων η σοβαρότητα κάθε δεινής προοπτικής και επίπτωσης ενός αιματηρού πολέμου —για τις οποίες προειδοποιούσαν οι αντιεθνικιστές— και διάνοιγε ο δρόμος για τους Κορύβαντες της αυτοκαταστροφής.

Πρέπει να τονισθεί ότι ο μονοσήμαντος αυτός εθνικιστικός λόγος δεν έμεινε αναπάντητος μέσα στη χώρα, που ασφαλώς αδικήθηκε από τη χονδροκομμένη εξεικόνιση που της επεφύλαξαν ο διεθνής Τύπος και η πολιτική των Ευρωπαίων· πολύ περισσότερο που οι ξένες προκαταλήψεις στιγματίζαν, ή και διέσυραν, όχι απλώς την επίσημη νέα Γιουγκοσλαβία, αλλά τον σερβικό λαό στο σύνολό του. Στο ιδεολογικό τοπίο κάποιες αποχρώσεις περί εθνικού συμφέροντος και πολιτικής μπορεί να στερούνταν τη ζωνρότητα και την ένταση που έδινε το κόκκινο της φωτιάς της εθνικιστικής ρητορείας, διατήρησαν όμως την αυτονομία τους, διαρκούντος του πολέμου, και υπερασπίστηκαν την ιδεολογική ποικιλομορφία της γιουγκοσλαβικής πολιτικής στο εσωτερικό της χώρας. Πρόκειται γενικά για την κριτική που αναπτύχθηκε, θεωρητικά όσο και με μορφή κινήματος, με άξονες τον φιλειρηνισμό, τη διαλλακτικότητα, τον κοσμοπολιτισμό και τον φιλελευθερισμό. «Αλίμονο στο λαό που αναζητά τη διέξοδο στη φρίκη του πολέμου· που τον μισούν Θεός και άνθρωποι. Αυτός ο λαός είναι χαμένος», έγραφε ο νομικός Ίλια Ραντούλοβιτς εμπρός στο δίλημμα που βρέθηκε η χώρα του. Σχηματικά, η διαμάχη εμφανίστηκε σαν να αφορούσε στην καίρια επιλογή ανάμεσα σε μια ανοιχτή Σερβία, τμήματος ζωής και πολιτισμού σε διεθνές πλαίσιο, και σε μια κλειστή, περιχαρακωμένη Σερβία, θεματοφύλακα αδιέξοδων αξιών⁵. Στο πρότυπο μιας απομονωτικής, αυτοκαταστροφικά ηρωικής και απειθαρχής Σερβίας, στην Ιερουσαλήμ της αρετής που καθαγιάζει κάθε εθνικό όνειρο, αντιπαρετέθη η εικόνα μιας ανοιχτής και φιλελεύθερης χώρας, όπου ο εθνικός αυτοσεβασμός δεν εκτραχύνεται σε επιθετικότητα ούτε εκφυλίζεται σε εθελοδοουλεία. Φιλελεύθεροι

και φιλειρηνιστές μίλησαν από την πλευρά τους στο όνομα της προόδου, της ανάπτυξης και της υλικής ευημερίας, αρθρώνοντας με τη σειρά τους τα δικά τους ιδεολογικά αξιώματα, σε ένα διάλογο του οποίου οι ιδεολογικές προϋποθέσεις διολίσθαιναν εκατέρωθεν σε συνθήκη α-ιστορικά δίπολα του τύπου πρόοδος-παράδοση, επιστήμη-σκοταδισμός, εθνισμός-κοσμοπολιτισμός. Ειδικά δε οι επιθέσεις της αντι-εθνικιστικής κριτικής από την πολιτικά φιλελεύθερη σκοπιά, που χρέωναν στη Σερβία σκοταδισμό, αυταρχισμό, κολλεκτιβισμό και κομματικό κράτος, εξέφραζαν ουσιαστικά την αντικαθεστωτική και αντι-μιλοσεβική πολιτική⁶ γεγονός που εξεδήλωνε περισσότερο το ευρύτερο αστικοδημοκρατικό αίτημα και την προσδοκία της ελεύθερης αγοράς, παρά μια συγκεκριμένη επεξεργασία περί εθνικού συμφέροντος μπροστά στα πολεμικά γεγονότα. Με παρόμοιο τρόπο, ο νηφάλιος και συμφιλιωτικός λόγος του φιλειρηνισμού, όπως τον αντιπροσώπευσαν οι διανοούμενοι του λεγόμενου «Κύκλου του Βελιγραδίου»⁷, απαξίωνε να κατανοήσει τη βιωματική πλευρά των γεωπολιτικών ευαισθησιών του σερβικού λαού και παραγκώνιζε κάποτε με περίσσιο κυνισμό κάθε άυλη ή υπερ-υλική σημασία της γενέθλιας γης⁸. Γενικά, φιλελεύθεροι και φιλειρηνιστές φάνηκε ν' αναζητούν κατά πρώτο λόγο την ένταξη στο διεθνές πλαίσιο συναλλαγών και επικοινωνίας, έτσι ώστε ευθυγραμμίστηκαν μάλλον πρόχειρα με την πολιτική πέσεων της ΕΕ και των ΗΠΑ εναντίον της νέας Γιουγκοσλαβίας. Ο κοσμοπολιτισμός και ο πασιφισμός τους, σχετικά άτεχνος στην πραγμάτευση των σχέσεων ιστορίας και πολιτικής στις Γιουγκοσλαβικές χώρες, και ευήκοος στις αυταρχικές ευρωπαϊκές υποδείξεις που ερέθιζαν την υπερηφάνεια των Σέρβων, διευκόλυνε τον αδιάλλακτο εθνικιστικό λόγο ώστε ο τελευταίος να συντονίσει μεγαλύτερα τμήματα της κοινής γνώμης στη μονωδία της βίας και του μαζιμαλισμού με κάθε κόστος: στις φωνές εκείνων που ζητούσαν την εθνική καθαρότητα, και τα όρια του σερβικού κράτους εκεί που βρίσκονταν οι τάφοι των προγόνων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επισκόπου Ράσκας-Πριζρένης Αρτεμίου [Ραντοσάβλιεβιτς], «Υπό τις ακτίνες του άστρου της Βηθλεέμ», περιοδικό *Pogledi*, Ιαν.-Φεβρ. 1992. 2. Μίλιτσα και Ρόμπερτ Χάυντεν, «Orientalist Variations on the theme "Balkans": symbolic geography in recent yugoslav cultural politics», *Slavic Review*, τόμ. 51, αρ. 1 (1992), 1-15. 3. Πέταρ Πάβλοβιτς, «Σλαβοφοβία», περιοδικό *Pogledi*, Οκτ. 1992. 4. Ντράγκος Κάλαιτς, «Το δίδαγμα που διδάσκει η ζωή», περιοδικό *Duga*, Σεπτ. 1995. Το άρθρο αυτό του Σέρβου εθνικιστή φιλόσοφου αποτελεί υποδειγματική επιτομή των εθνοκεντρικών αντιδυτικών ιδεολογημάτων που συζητούμε. 5. Ίλια Ραντούλοβιτς, «Η Σερβία στον Τιτανικό», περιοδικό *NIN*, 13 Αυγ. 1993. Η πολεμική μεταξύ του επισκόπου Ζαχουμίου και Ερζεγοβίνης Αθανασίου Γιέφτιτς και του ηγέτη του Κόμματος της Σερβικής Ανανέωσης Βουκ Ντράσκοβιτς έδωσε το στίγμα της ευρείας ιδεολογικής και πολιτικής διαμάχης, που διεξήχθη με γνώμονα τον προσανατολισμό της χώρας. 6. Με κύριο όργανο το περιοδικό *Vreme*. 7. Φιλοευρωπαϊκή ένωση διανοουμένων της Σερβίας που συγκροτήθηκε το 1992 με πολιτικό και θεωρητικό προσανατολισμό τη διάδοση και επεξεργασία της κουλτούρας του φιλειρηνισμού και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. 8. Δύσκολα, επί παραδείγματι, θα μπορούσε ο μέσος Σέρβος να αποδεχθεί την αποτίμηση ότι η Κράινα, η βόρεια Δαλματία ή το Κόρντον είναι, σε τελική ανάλυση, απλώς «χέρσα γη και κατσάβραχα».